

Львівський національний університет
імені Івана Франка
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Львівське обласне відділення
Товариства зв'язків з українцями за межами України
(Товариство «Україна–Світ»)

Серія *«Дрібненька бібліотека»*, ч. 15

Людмила ВАСИЛЬЄВА

ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА
В МОВОЗНАВЧИХ ЗАЦІКАВЛЕННЯХ
ІВАНА ФРАНКА

Львів • 2006

УДК 811.163“18”І.Франко
В-19
ББК Ш141.6г (0)5 І.Франко

Редакційна колегія:

Богдан ЯКИМОВИЧ (голова),
Ніна БІЧУЯ, Михайло ГНАТЮК,
Мирослава ДОМАНСЬКА, Роксолана ЗОРІВЧАК,
Богдан КОТУР, Олександр СЕДЛЯР,
Григорій ЧОПИК

Науковий редактор

канд. істор. наук, доцент Богдан ЯКИМОВИЧ

Редактор Оксана БОРИС

В-19

ВАСИЛЬСВА Людмила. Південнослов'янська проблематика в мовознавчих зацікавленнях Івана Франка / Наук. ред. Б. Якимович. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 72 с. (Серія: «Дрібненька бібліотека»; Ч. 15).

ISBN 966-613-468-3

® Серія «Дрібненька бібліотека» заснована 1999 р.

ББК Ш141.6г (0)5 І.Франко

ISBN 966-613-468-3

© Л. Васильсва, 2006
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2006

ІВАН ФРАНКО І СЛОВ'ЯНСЬКА ЛІНГВІСТИКА

Іван Франко і слов'янський світ. На перший погляд, здавалося б, це тема на яку давно вже написано й переписано. Однак ювілеї мають унікальну здатність – відкривати незвідане й пізнавати нові грані вже вивченого, осягнутого, здобутого... Так, мабуть, буде і з ювілеєм Івана Франка – письменника, філософа, науковця-перекладача, просто видатного українця...

Відомо, що рясногранний талант українського письменника проявився в багатьох галузях науки і культури, тим-то на сьогодні ми маємо можливість вивчати 50 томів його праць. Однак не всі знають, що серед цих рясногранних інтересів І. Франка важливе місце належить лінгвістичним проблемам. У працях із лінгвістики учений торкався майже всіх аспектів цієї науки¹. І. Франко був обізнаний із важливими досягненнями тогочасного загального² і слов'янського мовознавства. Проте, як справедливо зазначила професор О. А. Сербенська, мовознавчі дослідження у франкознавстві і “сьогодні займають доволі скромне місце”³.

Зацікавлення І. Франка мовними питаннями, зокрема, минулим та сучасним української мови, перспективами її розвитку в майбутньому, нерозривною єдністю мови й нації, значенням мови в системі культурно-історичних цінностей народу тощо, на нашу думку, мали своїм підґрунтям насамперед складну соціолінгвальну ситуацію, яка склалася в ті часи у Галичині, а також на інших етнічних українських землях. Із приводу складності цієї ситуації професор Т. І. Панько зазначила: “Коли І. Франко вийшов на історичну арену розвитку української літератури й літературної мови, перед ним у всій її непривабливості постала складна мовна ситуація, яку він повинен був зрозуміти і розібратись в ній, щоб визначити свій творчий шлях, свою наукову і суспільно-естетичну, художню концепцію в усіх проблемах”⁴.

Осторонь лінгвістичної оцінки вченого не залишилися мовні проблеми, які стосувалися всього слов'янства. Міжслов'янські паралелі давали І. Франкові цікавий матеріал для наукових висновків й узагальнень. А сама слов'янська ідея, яка була важливим чинником визначення духовних орієнтирів сучасної Франкові української інтелігенції, особли-

во попередніх її генерацій, безумовно, позначилася на становленні мовознавчих поглядів ученого.

З огляду на це, низка теоретичних засад дослідника може розглядатися в загальнослов'янському контексті як універсальна закономірність для всього слов'янського світу. Зазначимо принагідно, що як учений-лінгвіст І. Франко формувався під впливом відомих представників слов'янської філології⁵: Й. Добровського (1753–1829), В. Копітара (1780–1844), Я. Коллара (1793–1852), П. Й. Шафарика (1795–1861), Ф. Миклошича (1813–1891).

І. Франко спеціально цікавився історією розвитку південнослов'янських мов. Він підтримував постійні наукові та дружні контакти з багатьма видатними славістами свого часу, зокрема південнослов'янськими: хорватом В. Ягичем (1838–1923), (В. Ягич з 1903 р. був дійсним членом НТШ у Львові⁶, отже, мав контакти і з іншими українськими вченими), словенцем М. Мурком (1861–1951)⁷, сербом Т. Остоїчем (1865–1921)⁸, близьким до провідних південнослов'янських діячів польським славістом А. Брюкнером (1856–1939)⁹. І. Франко неодноразово відвідував Відень – важливий славістичний осередок того часу, – де зустрічався з багатьма корифеями тогочасної південнослов'ян-

ської славістики. А Відень завдяки своїм тривалим славістичним традиціям, починаючи від В. Копітара та Ф. Миклошича, а також певною мірою завдяки відомому в Галичині семінару В. Ягича, був важливим центром славістичної науки.

З огляду на це, не дивно, що праці І. Франка містять об'єктивний аналіз ідей і починань багатьох видатних південнослов'янських славістів, що обґрунтовано підтвердив у своїх працях відомий український учений О. Мишанич: "Найвищим досягненням української філологічної думки в оцінці діяльності В. Караджича є літературно-критичні праці І. Франка"¹⁰. Славістичній діяльності вченого сприяли і його подорожі південнослов'янськими країнами¹¹.

ІВАН ФРАНКО І ВАТРОСЛАВ ЯГИЧ: ВПЛИВ ЧИ ВЗАЄМОВПЛИВИ?

У нашій науковій студії маємо на меті розглянути спільності перебігу мовних процесів у ХІХ ст. на сербських, хорватських та українських землях через призму мовознавчих зацікавлень І. Франка. А позаяк на славістичні і мовознавчі зацікавлення І. Франка значною мірою вплинув його вчитель, відомий славіст Ватрослав Ягич, зосередимось також на певних проблемах наукових стосунків І. Франка і В. Ягича. Стосунки В. Ягича й І. Франка є важливою сторінкою в історії українсько-інослов'янських мовних контактів. Отже, коротко зупинимось на деяких їх аспектах.

Сам І. Франко надзвичайно високо оцінював свої контакти із видатним хорватським славістом, професором Віденського університету (та інших європейських університетів), загальноновизнаним світовим авторитетом слов'янської наукової думки¹². І. Франка вважали одним із талановитих учнів цього хорватського вченого.

Відомо, що І. Франко здобував ступінь доктора у Віденському університеті. Наприкінці 1888 року І. Франко дізнався про можливість для молодих українських дослідників отримати стипендію на славістичні студії у Відні. У цьому їм обіцяв спри-

яти тоді вже видатний славіст В. Ягич, який після Ф. Миклошича очолив славістику в університеті Відня.

Прикро, що науковий ступінь доктора був потрібний Франкові не тільки для загальної наукової кваліфікації, а й для здобуття політичних прав у Галичині (право голосувати і бути обраним до парламенту в ті часи українець Франко міг здобути, лише маючи такий науковий ступінь). Науковий ступінь давав можливість українському дослідникові ще й отримати престижну роботу, зокрема, кандидувати на посаду на університетській кафедрі. Проте в тому, що він може колись здобути таку посаду, не без підстав, сумнівався і сам І. Франко, який з цього приводу доволі дотепно зазначив: “Хіба що Австрія перестане бути Австрією”¹³. Однак, майбутній український учений передусім хотів удосконалити свій освітній рівень: “повчитися трохи в розумних людей, як Огоновський”¹⁴. Перебування у Відні дозволяло Франкові наблизитися до шанованого ним кола провідних славістів, про що він повідомляє в листі до дружини М. Драгоманова: “Я ж запишуюсь на університет не для самого докторського титулу, а також для того, щоб щось справді скористати в науці і познайомитися з ученими людьми, котрих знайомість може мені бути більше придатною, ніж сам титул доктор-

ський”¹⁵. Ці Франкові сподівання, як і сподівання багатьох інших молодих галичан, які виїздили до цього університету на навчання, науковий Відень, без сумніву, мав задовольнити¹⁶.

Отже, після закінчення свого навчання в Чернівецькому університеті, у вересні 1892 року Франко їде до Відня здобувати докторський ступінь. Відразу в жовтні він записується у докторський семінар і до кінця березня 1893 р. має можливість слухати лекції та відвідувати практичні заняття здебільшого саме в професора В. Ягича. У цьому семінарі І. Франко виголосив три реферати: “До переказу про квітучу палицю короля Пржемыслава”, “Про повість “Варлаам і Йоасаф” та “Причинки до легенди про Магомета у слов’ян”. Усі вони викликали загальне схвалення семінару завдяки їх глибині і вичерпності викладу, а також блискучому стилю написання. Реферати спричинилися до номінування І. Франка на стипендію, яку він отримав із подання проф. В. Ягича. Особливо сподобався Ягичеві Франковий реферат “Про повість “Варлаам і Йоасаф”, і він запропонував молодому українському вченому допрацювати цю ж тему і захистити її вже як докторську дисертацію (1897 року Франко видав у Львові окремою книжкою цю свою працю під назвою: “Варлаам і Йоасаф,

старохристиянський духовний роман і його літературна історія”). За кілька місяців, у червні цього ж року, І. Франко успішно її захистив, отримавши схвальні відгуки професорів В. Ягича та К. Їречека. Так само з успіхом він склав і докторські екзамени зі славістики, латини, філософії.

Із самого початку свого знайомства з І. Франком В. Ягич поставився дуже прихильно до українського докторанта. Він одразу виокремив його серед інших українських слухачів семінару. І це закономірно: на цей час І. Франко був уже достатньо відомий у Галичині письменник і науковець. Найбільше він цікавився проблемами літератури та мовознавством. Крім того, В. Ягичеві сподобалися такі важливі для майбутньої наукової праці риси галицького здобувача як наполегливість, працьовитість та дослідницька реалістичність. І. Франко мав можливість бути у В. Ягича вдома, а також відвідувати “комерси” (зустрічі) учених-славістів, які влаштовував удома цей віденський славист. На наукових зустрічах за неформальних обставин І. Франко мав можливість поділитися з товариством своїми новими ідеями та дослідницькими здобутками, послухати про наукові результати колег. В. Ягич познайомив І. Франка з деякими відомими представниками класичної філології, з візантологами, зокрема, з професором Мюнхенського універ-

ситету К. Крумбахером. Із ним український дослідник листувався з 1894 року, і між ними, як свідчить їхнє листування, склалися тривалі наукові стосунки¹⁷.

Принагідно зазначимо, що під час докторату у Відні В. Ягич постійно радить Франкові кандидувати на посаду доцента слов'янських літератур у Львівському університеті. Про це повідомляє сам І. Франко в листі до М. Драгоманова¹⁸. Коли 1894 року помер О. Огоновський, що очолював кафедру української літератури, І. Франко мав намір посісти звільнене місце. Загальновідомо, що він дав відкриту лекцію про поему Т. Шевченка “Наймичка”, проте цієї посади так і не отримав.

І. Франка надихали до плідної праці наукові контакти з В. Ягичем. Українському вченому імпонували “колосальна наукова ініціатива В. Ягича, його вміння зберегти власне народне і моральне обличчя перед австрійськими, пруськими і російськими владними структурами, його “Архів слов'янської філології”¹⁹, цей часопис, започаткований хорватським славистом, український дослідник надзвичайно високо оцінював. Незважаючи на зазначене вище, І. Франкові було нелегко досягнути і прийняти ставлення В. Ягича до певних українських проблем. Зокрема, хоча В. Ягич, безумовно, підтримував прагнення І. Франка та інших україн-

ських суспільних діячів – його сучасників – утвердити єдність і самобутність української мови, проте навіть не хотів чути про незалежну і самостійну Україну. Наприклад, у листі О. О. Шахматову від 18 лютого 1905 року він звертає увагу російського вченого на необхідність функціонування української мови та створення нею культурних надбань²⁰: “Коли йдеться про малоруську мову, будьте свідомо ліберальні. Дайте простому люду можливість вивчати свою рідну мову, дайте можливість вільного розвитку літератури, а також мистецтва, не забуваючи при цьому про державні інтереси...”²¹. Далі в цьому ж листі В. Ягич підкреслює, що не підтримує прагнень І. Франка та М. Грушевського щодо незалежного статусу України: “Я підтримую Грушевського і Франка, поки вони залишаються в царині науки і просвіти. Але створювати вільну Україну – цьому я не маю наміру сприяти. Ми слов’яни і без того надто дробилися, через що так мало значимо. Цієї осені у нас був один молодий білорус, який мріє про незалежну Білорусію”²².

У цьому питанні І. Франко ніколи не зійшовся в поглядах з В. Ягичем, про що свідчить, зокрема, такий факт, що 1907 року В. Ягич категорично виступив проти обрання І. Франка член-кореспондентом Петербурзької Академії Наук, мотивуючи свій вчинок тим, що український учений сповідує не ті

ідеї, що істині росіяни, а отже, не має права претендувати на таке високе звання в російській академії²³.

Дослідник взаємин українця І. Франка і хорвата В. Ягича, польський учений М. Якубець, щодо цієї постійної незгоди між двома вченими повідомляє: “Менше приводів до захоплення мав Іван Франко в зв’язку з політичною постаттю вченого, не імпонувала йому та “легкість, з якою Ягич змінював (найчастіше з фінансових причин) Відень на Одесу, Одесу на Берлін, Берлін на Петербург...””. Але попри це, продовжує далі свої міркування дослідник, “не міг не усвідомлювати Франко рідкісної наукової об’єктивності Ягича або справді безцінного внеску “неперевершеного вченого” в славістику. Ці чинники були для І. Франка завжди вагомішими, ніж політичні вподобання хорватського славіста”²⁴.

На спогади, що стосуються перебування І. Франка у Відні, зокрема, його контактів з В. Ягичем, ми натрапили в Центральному державному історичному архіві у Львові в матеріалах про К. Студинського, котрий одночасно з І. Франком – на початку 90-х років XIX ст. – навчався у Відні: “Поява І. Франка у Відні була сенсацією дня. Уявляю собі, що не хто інший, а Франко викликав зміну в поглядах професора Ягича на нашу окремишність від

росіян (курсив наш. – Л. В.). Раніше він клав нас завжди в одну шухляду з російським народом і говорив: “Свою самостійність ви повинні довести власними науковими студіями”. Франко, вже тоді визнаний дослідник, давав Ягичу одну студію за одною, а враз із слов’янщини” (славістики. – Л. В.)²⁵.

Із 1896 р. Франко почав регулярно друкуватися в “Архіві...” В. Ягича. В. Ягич у цьому часописі публікує рецензії на Франкові праці, в яких підкреслює здібності І. Франка до гострої спостережливості: [твори Франка] “велять нам глибоко пожалкувати, що несприятливі обставини шкодять такому визначному успіхові його найближчого покликання”²⁶ (під зазначеними в статті “несприятливими обставинами” В. Ягич мав на увазі неможливість плідно здійснювати І. Франком наукову філологічну діяльність, оскільки той не посів посади завідувача кафедри української літератури у Львівському університеті).

З 1906 до 1914 р. в “Архіві...” було опубліковано кілька невеликих наукових розвідок І. Франка про давньослов’янські пам’ятки (“Zu Bogorodzica. Str. 2. V. 1”, Archiv..., 1902. Bd. 24, s. 150–154; “Beiträge zur Quellenkritik der cyrillo-methodianischen Legenden” (Причинки до джерел кирило-мефодіївських легенд), Archiv..., 1906. Bd. 28,

s. 229–255; “Beiträge zur Quellenkritik einer altrussischen Denkmäler” (Причинки до джерел однієї давньоруської пам’ятки – “Причинки до джерел трьох легенд Патерика”, про композицію найдавнішого літописного зведення та “Слова о полку Ігоревім”), Archiv..., 1907. Bd. 29, s. 282–304; “Wie man slavische Mitologie macht” (Як творилася слов’янська міфологія), Archiv..., 1907. Bd. 29, s. 97–105; “Kleine Beiträge zur Geschichte der Kirchenslavische Literatur” (Дрібні знахідки до історії церковнослов’янської літератури), Archiv..., 1914. Bd. 35, s. 150–179; 1915. Bd. 36, s. 201–222). І. Франко через особисту скромність називав наведені статті “дрібними знахідками”.

Загалом, В. Ягич ніколи не шкодував добрих слів, оцінюючи високий науковий потенціал свого українського колеги: “Шкода, що наш Франко не може більше займатися [науковою діяльністю. – Л. В.], він розумніший від усіх уроджених малорусів” (Лист О. Шахматову від 17.09.1911 р.)²⁷.

В “Енциклопедії слов’янської філології” В. Ягич згадує про І. Франка як про редактора часопису “Жите і Слово”²⁸, підкреслюючи водночас значущість його листування з М. Драгомановим та високо оцінюючи Франкові досягнення в дослідженні впливу німецької та польської літератури на українську²⁹. З нагоди 50-річного ювілею В. Ягич

надіслав І.Франкові вітального листа (Лист від 26 грудня 1906 р.), де висловив своє захоплення діяльністю ювіляра на ниві літератури і славістичної науки: “Я можу сказати, який Ви ще молодий і скільки Ви вже зробили для Вашого народу і для слов’янської науки в загальному. Зарахуйте, прошу, також і мене до великого числа Ваших звеличальників”³⁰.

Ушанував В. Ягич І. Франка участю в ювілейному літературно-науковому збірнику з нагоди 40-річчя його творчої діяльності статтю про найважливіші церковнослов’янські переклади (це була одна з улюблених Франкових наукових славістичних тем). В. Ягич супроводив цю статтю вітальним текстом: “Присвячуючи ці рядки глибокошановному ювіляру, я шкодую, що не можу піднести їх йому рідною мовою” (написано російською мовою. – *Л. В.*)³¹.

Про гарні дружні стосунки двох видатних учених свідчить те, що коли І. Франко важко захворів, В. Ягич постійно розпитував про стан його здоров’я у своїх колег-славістів: А. Брюкнера, Р. Нахтігала, К. Студинського та ін. Це підтверджує, зокрема, листування А. Брюкнера і В. Ягича. Наприклад, А. Брюкнер, після відвідин І. Франка у Львові, із захопленням і подивом висловлювався про безмежну Франкову працездатність, навіть у

години важкої недуги, про що свідчить недатований лист (написаний приблизно 1908–1909 рр.) до В. Ягича: “Франко – дивак, я розмовляв з нещасним у Львові, ця зустріч була надзвичайно важкою, як ніколи раніше, фізично він інвалід, не може рухати руками, вони зовсім викривлені в суглобах – жахлива трагедія! І при цьому він говорив про те, що має намір видати!”³².

Принагідно зазначимо, як писав сам І. Франко про хворобу і стан свого здоров’я в листі до А. Брюкнера (лист написаний німецькою мовою 25.11.1910, його хворий І. Франко диктував синові Андрію): “Моїй хворобі двох рук, від якої я страждаю вже три роки, немає рівних в медицині з огляду на те, що на здорових кінцівках утворюється велика кількість невидимих наростів, які поступово стають м’якими. Цю хворобу супроводжує жахлива можливість, яка відкриває шлях для звукових і частково зорових галюцинацій. За ці три роки я пережив жахи і явлення зі світу духів...”³³.

У листі до Р. Нахтігала В. Ягич повідомляє, що з болем переживає важку хворобу І. Франка: “Про д-ра Франка я чув недавно, що його нещасного хворого у Львові залишили на милість Бога. Його дружина – в психіатричній лікарні, сини – на війні, а він розбитий паралічем...”³⁴.

Відповідаючи В. Ягичу на запитання про стан здоров'я І. Франка, наприклад, К. Студинський пише так: “Франко починає брати участь в науковій праці. Руки має спаралізовані і сам не пише нормально. Боюся тільки, що це тимчасове поліпшення. Нещаслива людина. Вартий кращої долі і більшої поваги, передусім від своїх. Але ми є свідомі того, що можемо цінувати людей тільки тоді, коли їх між нами нема”³⁵.

Важко було почути В. Ягичеві звістку про те, що І. Франко помер. Про це він довідався від І. Зілинського³⁶. Через нього [І. Зілинського] В. Ягич звернувся до М. Возняка і попросив написати некролог про І. Франка для видання “Архіву...”³⁷.

З іншого боку, у Франковій спадщині знаходимо свідчення глибокої поваги українського вченого до “світоча слов'янської науки” (так І. Франко величав В. Ягича). Дуже високо цінував І. Франко свого вчителя як керівника слов'янського семінару, завдяки якому Відень тривалий час був провідним центром славістичної науки, про що український дослідник написав у статті “Поступ славістики у Віденському університеті”, вперше опублікований у часописі “Житє і Слово”³⁸, а також возвеличував його як ініціатора та видавця найпрестижнішого в той час наукового славістичного видання “Архіву слов'янської філології”, що зазначив у передмові

до своєї книжки “Апокрифи і легенди з українських рукописів” (Том 4. Апокрифи есхатологічні. Львів, 1906)³⁹, а також підкреслив у статті “Archiv... і нова зміна в його редакції”⁴⁰. І. Франко був і автором наукової статті до ювілейного славістичного збірника з нагоди 70-річчя Ватрослава Ягича (1908)⁴¹.

Принагідно нагадаємо деякі інші праці І. Франка, присвячені науковій творчості В. Ягича: “Апокриф про Адама (“Житє і Слово”, 1895)” – рецензію на відому працю хорватського вченого “Слов'янські внески до біблійних апокрифів”, у якій докладно порівнюються старослов'янські апокрифні тексти в різних друкованих і писаних варіантах⁴², поширені у слов'янському світі, з грецькими та латинськими джерелами, детально аналізуються їх переклади. В. Ягичу, за оцінкою І. Франка, у цій праці належить “честь першого почину, не говорячи вже про те, що праця його з погляду методології, яка також з погляду на якість викладу, прозорість, простоту плану і уміркування в громадженні вченого баласту (браком сього уміркування грішать в остатніх часах надто часто) є вповні майстерна і взірцева”⁴³.

Про взаємоповагу та плідну співпрацю хорватського та українського славістів свідчить їхнє листування з 1900 до 1915 рр. У 50-томному зібранні

творів І. Франка опубліковано 18 листів І. Франка до В. Ягича⁴⁴, на цей час відомі 19 листів В. Ягича до І. Франка⁴⁵. Це переважно ділова кореспонденція, яка містить чимало міркувань та критичних зауважень обох дослідників на різні фахові теми: кирило-мефодіївська проблематика, інтерпретування досліджень славістичного спрямування та давньослов'янських пам'яток писемності тощо⁴⁶. З огляду на зазначене, ці листи мають не лише історичну, а й наукову цінність.

Звичайно, в листах знайшли своє місце і події з особистого життя обох вчених. Хворий Франко, звісно, не міг не написати В. Ягичеві про стан свого здоров'я. У цій кореспонденції, зокрема, повідомляється про наболілі Франкові проблеми, в тому числі й сімейні: про непорозуміння з М. Грушевським, про смерть сина Андрія, і навіть про фінансову скруту, якої зазнавав учений під час війни⁴⁷.

І все ж, у листуванні переважала саме наукова проблематика. Часто головним приводом для контактів через листи були статті, які І. Франко написав для "Архіву...". І. Франко наводить роздуми над питаннями "кирило-мефодіани", обґрунтовує свої наукові висновки, покликається на певні джерела, запитує В. Ягича про них, повідомляє його як головного редактора "Архіву..." про те, як просувається робота над статтями, подекуди навіть звер-

тається з проханням повернути назад його рукопис для певних уточнень чи виправлень.

Дослідник О. Кравченко, який описував взаємини українських науковців із чужоземними вченими, дійшов висновку, що "великий вплив і таке ж велике значення мали для нього [Франка. – Л. В.] доброзичливі і розумні поради та вказівки В. Ягича, особливо там, де І. Франкові здавалося, що він зробив певне "відкриття"⁴⁸. О. Кравченко також підкреслює, що саме завдяки В. Ягичу І. Франко став обережнішим у наукових висновках⁴⁹.

У листі до В. Ягича від 26.06.1904 р. І. Франко покликається на його незаперечний авторитет у галузі "кирило-мефодіани" та в дослідженні пам'яток давньої слов'янської писемності: "... чимало думок у моїй статті надто сміливі, слабо обґрунтовані, а то й може зовсім хибні, хоча я чесно намагався дотримуватися першоджерел, перевірити раніше сказане. Ви перший, вельмишановний пане раднику, кому я, як *найбільш компетентному знавцеві цього кола питань, кого маю за честь називати своїм учителем* [курсив наш. – Л. В.], повідомляю свої висновки і зауваження"⁵⁰. Зазначимо й те, що В. Ягич теж високо оцінював праці І. Франка з кирило-мефодіани, називаючи львівського вченого "вельми заслуженим дослідником на полі старозерковнослов'янщини"⁵¹.

У КОЛІ ПРОВІДНИХ СЛАВІСТІВ

Важко судити про те, чи ставив В. Ягич собі в заслугу значні успіхи свого учня – він був людиною дуже стриманою, – проте можна навести з цього приводу свідчення ще одного Ягичевого учня, згодом доволі відомого українського мовознавця в діаспорі – К. Кисілевського, – що професор В. Ягич був для І. Франка “найкращим дороговказом у науковій праці...”. Загалом, саме “віденська школа з її бібліотеками та архівами, наукова лектура, знайомство і дискусії з визначними дослідниками..., а найбільше природні дари Франкової душі оформили його метод і прямування”⁵².

Як бачимо, стосунки В. Ягича та І. Франка – це приклад взаємоповаги та взаємопідтримки двох видатних славістів, які, незважаючи на певні розходження в політичних уподобаннях, протягом значного періоду часу плідно науково співпрацювали, даючи свій доробок у скарбницю світової славістики. Учені обговорювали між собою важливі на той час питання поділу східнослов'янських мов і діалектів, місця серед них української мови, її ролі в дослідженні пам'яток давньої східнослов'янської писемності, розвитку нової літературної мови, її правопису тощо. Обидва вони сприяли духовному розвитку власних народів, а також слов'янства загалом.

XIX ст. стало для слов'ян періодом становлення мов на народній основі. Мовотворчі процеси, які набули поширення в Галичині та на інших українських землях, охопили весь слов'янський світ. Слов'ян опанувала ідея загальнослов'янської єдності. Провідні діячі галицько-руської, іллірійської (хорватської), серболужицької, сербської, словенської, чеської матиць ставили перед собою завдання розвитку національних культур, що зазнавали утисків, і водночас боротьби з асиміляторською політикою урядів держав-поневолювачів. Характеризуючи їх діяльність, І. Франко зазначав, що славісти того часу проголошували: “Коли вже не суджено мати одну письменну мову, то обов'язані ми, озираючись на давніх греків, пильнувати, щоб мови наші чим далі і все більше сходилися з собою”⁵³. Під впливом такої ідеї перебував реформатор сербської мови В. Караджич (1787–1864), діячі хорватського національного відродження – ілліризму (1835–1848) – Л. Гай (1809–1872), І. Деркос (1808–1834), С. Враз (1810–1851), І. Мажуранич (1814–1890), П. Прерадович (1818–1872)⁵⁴, які зіграли визначну роль у створенні літературних мов сербів та хорватів.

Зупинимося на деяких універсальних засадах, які стосуються формування літературних мов у той період. Боротьба за вибір конкретного типу літературної мови, який визначався за різними параметрами сукупністю показників, велася не лише у формі літературно-публіцистичної полеміки й адміністративних декретів, а й шляхом конкурування різних мовних форм у літературних, публіцистичних і наукових творах. Саме в донціональний період суперництво різновидів з окремими okazальними чи провізорними формами досягло апогею, а затихання такого суперництва можна вважати початком функціонування єдиної літературної мови.

У переднаціональний період сербська, хорватська мови належали до різних культурних зон: греко-слов'янської (*Pax Slavia Orthodoxa*) – сербська мова, яка розвивалася в умовах гомогенної двомовності: церковнослов'янсько-сербської; та до латино-слов'янської (*Pax Slavia Latina*) – хорватська мова, що розвивалася в умовах гетерогенної двомовності: латинсько- (німецько-, італійсько-, угорсько-хорватської). Для порівняння зазначимо, що українська мова належала до мов греко-слов'янської культурної зони, і саме так було в Наддніпрянській частині українських земель. Західні ж українські землі входили до складу кількох держав, і мова цієї частини українців розвивалася від-

повідно в умовах гетерогенної двомовності польсько-, німецько-, угорсько-, румунсько-української. Отже, як бачимо, простежуються певні спільності між мовною ситуацією в землях українських із сербською та хорватською мовною ситуацією.

Процеси створення літературної мови, розвитку літератури, публіцистики, поява відповідних умов для культурного розвитку перебували в центрі уваги діячів національного відродження. Для національно-політичної програми ілліризму характерні ідеї культурного та політичного об'єднання південних слов'ян та їх максимального культурного зближення. 1830–1832 рр. Людевіт Гай, Іван Деркос та Ян Драшкович (1770–1856) як частину своєї політичної та ідеологічної програми висунули ідею літературного та мовного зближення зі сербами. Ця програма мала своїм головним завданням духовне об'єднання хорватів, розділених державно-адміністративними кордонами (землі австрійської та угорської корони, панування османів у Боснії та Герцеговині), які опинилися під різним культурним впливом, особливо в галузі освіти та друкарства. Згодом це завдання успішно вирішили хорвати.

Розвиток національного самоусвідомлення у сербів теж відбувався в особливих умовах. До 1878 р. серби були майже єдиним численним слов'янським народом на Балканах (за винятком болгар), який

мав власні державні утворення, спочатку відносно, а потім повністю незалежну Сербію (незалежною державою була також Чорногорія, однак за територією це – невелика країна). Важлива в політико-економічному відношенні область Воєводини та деякі інші області входили до складу Австро-Угорщини. До 1848 р. питаннями національно-культурного будівництва займався віденський гурток письменників та філологів, який групувався навколо Вука Караджича (Бранко Радичевич, Джура Даничич та ін.).

Дещо детальніше пригадаємо сербську мовну ситуацію того часу. У Сербії в XIX ст. остаточно назріла необхідність створення єдиної мови. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст., до виходу словника Вука Караджича, на сербських теренах конкурували різні мовні різновиди:

слов'яно-сербська (суміш сербських елементів і церковнослов'янської на східнослов'янській основі – української та російської редакцій)⁵⁵;

народна мова (просте сербське наріччя, стилізоване відповідно до походження і вподобань автора);

*чиста церковнослов'янська на східнослов'янській основі*⁵⁶.

Жоден зі зазначених різновидів мови не був чітко внормований. Досліджуючи літературну мову того часу, сербський дослідник А. Младенович

навіть дійшов висновку про те, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. серед сербів функціонував середній тип літературної мови “слов'яно-сербський” (на цей термін натрапляємо і в працях сербських дослідників О. Белича і М. Стевановича). Ця мова, яка не була ані чисто народною, ані чисто церковнослов'янською на східнослов'янській основі, була певною сумішшю цих двох мов.

Дослідники сербської літературної мови, зокрема, І. Грицкат, подають таку оцінку цієї мови: слов'яно-сербська мова не спиралася на власні норми, а на норми інших мовних різновидів – сербські народні, російські та церковнослов'янські російські (церковнослов'янські на східнослов'янській основі. – *Л. В.*). Це робило її до певної міри розпливчастою і давало підстави стверджувати, що, з одного боку, існує слов'яно-сербська мова, хоча, з другого боку, з лінгвістичного погляду констатувати це було важко⁵⁷.

Серед сербських мовних різновидів згадана вище і народна мова, яка пройшла певний шлях розвитку до появи в 1818 р. “Сербського словника” й інших праць В. Караджича. Але в той час вона ще не займала монопольної позиції. У Сербії у XVIII – на початку XIX ст. вона була важливим, проте не єдиним чинником еволюції літературної мови сербів.

Мовну ситуацію в тогочасній Сербії В. Караджич вичерпно описав у листі російському послові при австрійському дворі:

“1814 р. я став сербським письменником. Тоді сербська література була майже в такому самому стані, в якому російська перед Петром І. Тоді в нас налічувалося близько сотні книжок, виданих сербами, але в жодній не було народної чистої сербської мови, вони більшою чи меншою мірою вирізнялись неправильною сумішшю церковнослов'янської та народної сербської, до смішного зіпсованої. Причини цього були такі: 1) тому що ми мали в ужитку дві мови, церковну та народну, були ... такі люди, навіть з вищого прошарку і розумні люди, наприклад, архієпископ карловацький Стратимирович і архімандрит Кенгелац, які вважали, що церковна мова є власне сербською, а народна мова – нічим іншим, як зіпсутою давньою слов'янською, і тому від неї слід цілком відмовитися, а на її місце возвеличити та ввести в ужиток серед народу церковну мову; 2) сербські письменники того часу, лише уродженці та піддані австрійські, виховані в міських чужоземних училищах, не знали народної мови” (Записка Вука Караджича Віктору Петровичу Балабину, Російському послу при австрійском дворе. Вена, 1862)⁵⁸.

Зазначимо, що літературна мова сербів мала тоді перспективи сформуватися на двох різних началах: збереження зв'язків із традицією історичного розвитку мови; розрив із традицією (який за всіх обставин, як виявив згодом сам В. Караджич, все ж не міг бути повний).

В. Караджич обрав другий шлях, уважаючи, що він дасть можливість якнайшвидше залучити до створення національної культури народ, полегшить для сербів засвоєння літературної мови й подолає прірву між мовою сільських діалектів та літератури. Він зважив і на те, що “слов'яно-сербська” мова, яка існувала в той час як літературна, мала вузьку соціальну базу, бо використовувалася переважно в колах, близьких до митрополита: її знали священики й окремі представники міської буржуазії. До того ж “слов'яно-сербська”, як уже зазначалось, не мала визначеної та стабільної норми, вона швидко змінювалася і нерідко була індивідуальною (ідіолектною).

Ще у XVIII ст. панівною серед сербів була думка про те, що можливе співіснування різних норм, різних мов, різних стилів для окремих літературних жанрів і для різних суспільних верств. Класичний приклад цього – мова письменника Й. Раїча, яка стала практичним застосуванням на сербському ґрунті теорії про “три стилі” Ломоносова.

У XIX ст. виникла потреба створити полівалентну літературну мову з широкою соціальною базою, що відповідала б потребам усім суспільних верств і використовувалася в усіх стилістичних сферах.

3 огляду на це лінгвістична концепція В. Карджича головно виглядала так:

1. Сербська літературна мова повинна бути єдина в лінгвістичному плані й полівалентна, тобто така, яка обслуговує всі галузі літературного, культурного, суспільного та ділового життя.

2. Мовні відмінності (фонетичні, морфологічні, лексичні) в різних стилях літературної мови мають бути усунені.

3. Кількість церковнослов'янізмів треба звести до мінімуму, всі вони мають бути “посерблені” (у багатьох випадках турцизмам надавалася перевага над церковнослов'янізмами).

4. Воєводинську діалектну базу народної мови слід замінити на східногерцеговинську (з екавською, а не екавською вимовою).

Для порівняння коротко зупинимося на мовній ситуації в українських землях. Підкреслимо лише те, що найсуттєвіше.

У підросійській Україні в першій половині XIX ст. українська мова розвивалася головно як мова художньої літератури. У другій половині XIX ст., особливо після Валуєвського циркуляру

(1863) та Емського указу (1876), вона взагалі була заборонена. Так зреагувала царська влада, яка, налякана польським повстанням, боялася піднесення ще й українського національного руху. Але українські письменники і далі розвивали українську мову як мову художньої літератури.

Неоднозначна мовна ситуація склалася в Галичині. У XIX ст. тут тривала боротьба двох культурно-політичних течій – москвофілів та народовців. Мову, за яку виступали москвофіли, називали “язичієм”. Існувала також і народна мова. Їй закидали провінційний характер, оскільки вона була стилізована відповідно до походження і вподобань того чи іншого автора. За цю народну мову вболівав Івана Франко, що видно з таких його слів: “До головних гріхів галицько-руських писателів він (Б. Грінченко. – *Л. В.*) зачисляє й уживання провінціалізмів”, т. є. слів, “що існують хіба у яких там лемків чи в гуцулів”⁵⁹, а не існують в інших українських землях. Далі І. Франко міркував так: “Як властиво повинні б писати ті поети, коли їм заборонено уживати таких слів народних, які вони чують коло себе? Чи вони всі мусіли б їздити над Псел та над Сулу вчитися українській мові?”⁶⁰.

Вирішення культурно-історичних проблем у хорватів, пов'язаних із питанням єдиної мови, яке відбувалося в першій половині XIX ст., було, як

уже зазначалося, провідним у програмі іллірійців. До цього додамо ще те, Л. Гай і його прихильники у своїй концепції іллірійської мови брали до уваги поширеність певного (штокавського) діалекту серед усіх південних слов'ян, а не лише серед хорватів. Спільною для цього об'єднання повинна була стати мова, заснована головно на штокавській діалектній основі з латинською графікою з діакритичними знаками. Л. Гай проголошував, що “в Іллірії може існувати лише одна справжня мова, ми не шукаємо її в одному місці чи в одній державі, а в цілій великій Іллірії. Німці створили свою літературну мову з діалектів цілої Німеччини, а італійці – свої солодкі слова з усіх діалектів Італії. Наша граматики і наш словник – ціла Іллірія...”⁶¹.

Принагідно варто підкреслити обізнаність І. Франка щодо стану розвитку хорватської мови, зокрема щодо того, що протягом її формування відбувалося конкурування переднорм різних літературних різновидів на базі чакавського, кайкавського, та штокавського діалектів. І. Франко чітко усвідомлював ті мовні проблеми, які намагалися вирішити іллірійці. Про це свідчить таке його висловлювання: Л. Гай “...силувався звести вкупу всіх сербів, хорватів, словінців і витворити одну іллірійську націю з одним письменством замість давніших партикулярних вроді дубровницького,

хорватсько-кайкавського, хорватсько-словенського в душі Рельковича і т. і. ...”⁶².

Як бачимо, у XIX ст. серби, українці, а також хорвати, вирішували ту ж важливу проблему – проблему формування єдиної мови. Однак наголосимо на певних відмінностях у мовній ситуації, пов'язаних з історичними своєрідностями розвитку цих народів.

Л. Гаєві вдалося ще в першій половині XIX ст. об'єднати у мовному плані всіх хорватів, в Україні ж ще за часів І. Франка питання єдиної мови для всіх українців залишалося невирішеним. І. Франкові довелося вже по-іншому розглядати це питання і дещо пізніше в часовому відтинку. Як пише професор Т. І. Панько, він робив це – як великий учений, “що прекрасно враховував історичну своєрідність життя свого народу в минулому і в перспективі”⁶³.

На мовному й культурному розвитку Сербії та Хорватії, як уже відомо, теж позначилося тривале перебування в політично залежному становищі. Цей чинник давав підстави вченому робити численні зіставлення мовних процесів у цих країнах з аналогічними процесами в Україні. Схожість, без сумніву, була також у розвитку літератур, публіцистики, склалися подібні сприятливі умови для

культурного розвитку зазначених народів, однак цих питань ми сьогодні торкатися не будемо.

Натомість зіставимо три важливі питання, які стосуються: 1) формування літературної мови на народній основі, 2) вирішення важливих для етапу її стандартизації правописних проблем, 3) роль церковнослов'янської спадщини в поступальному розвитку мови.

Вже йшлося про те, що у середині – в другій половині XIX ст. у сербів і хорватів, як і в українців, склалася така соціолінгвальна ситуація, в якій розв'язання суто лінгвістичних проблем давало поштовх для вирішення проблем національних та культурно-історичних. Зрозуміло й те, що долі названих народів більшою чи меншою мірою залежали від культурно-етнічної політики двох великих імперій – Російської та Австро-Угорської, які протягом тривалого часу чинили політичний, культурний, мовний вплив на слов'ян.

Аналізуючи досвід слов'янських взаємин у їх поступальному розвитку в праці “Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер”, І. Франко дійшов висновку, що наприкінці XIX ст. відносини між слов'янами вже не можна було обмежувати лише виявленням подібних рис у мовах та літературах. Учений писав про поступальний рух, який зробили всі слов'яни після видання праці

Я. Коллара “Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і говірками” у розширенні міжслов'янських зв'язків і в інших сферах. Зважаючи на це, дослідник стверджував: “...говорячи нині о взаємності слов'янській, ніхто вже не поважився б дати приложника “літературна”, не поважився б обмежити ту взаємність на саму літературу і філологію, а виключити політику. Противно, слов'янство переконалося за тих 50 літ, що розвій національний без розвою політичного майже немислимий, і що розвій духовний, літературний, хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все-таки тільки поруч із сим другим набирає живості і сили, а звичайно є його предтечею, приготуванням”⁶⁴. Таким чином, І. Франко правомірно наголошував на спільних моментах у вирішенні слов'янами політичних проблем, а їх у праці: “Говоримо про вовка, скажімо і за вовка” ще й цілком слушно пов'язує з вирішенням питань мовних.

І. Франко неодноразово намагався з'ясувати питання єдиної мови для українців, знайти коріння цієї проблеми, спираючись на досвід сербів і хорватів. У своїх працях “Етимологія і фонетика...”, “Азбучна війна в Галичині” та ін. він звертався до розвитку української мови, зокрема, у XVIII ст., коли вона мала багато спільних рис з іншими південнослов'янськими мовами, особливо зі серб-

ською. Стосовно цього вчений наголошував на складній соціолінгвальній ситуації, зумовленій територіальною роз'єднаністю і культурною відокремленістю українців. Цей чинник, на думку І. Франка, негативно позначився на переході від староукраїнської мови до сучасної, на народній основі, внаслідок чого літературна мова на цій основі функціонувала лише в писемній формі, своєчасно не заповнивши прогалини, яка виникла у результаті занепаду книжних стилів. Цим він пояснював відсутність впливу літературної мови на тогочасне громадське та культурне життя українців⁶⁵.

У Франкові часи ситуація в Україні не змінилася, бо й далі “територіальна відмінність мовленнєвої сфери великої за розміром території України поглиблювалася входженням наддніпрянської, галицької, буковинської й закарпатської територій у різні держави”⁶⁶. Лише у Галичині в другій половині XIX ст., як зазначалося, у мовній практиці українців використовувалися дві різні мови: “язичі” та стилізована відповідно до походження і вподобань автора народна мова.

На думку І. Франка, ще складнішою була ситуація на Наддніпрянській Україні, де, як наголошував І. Франко, “українська мова була царським указом виключена навіть від прилюдних концертів”⁶⁷. Незважаючи на це, в праці “З останніх десяти-

тиліть” учений радить письменникам Галичини працювати над створенням мови, яка б ґрунтувалася на загальній українській основі: “Писатель мусить поперед цього владати добре мовою свого народу, і то не мовою одного села, одного повіту або одної губернії, але мовою такою, котра була однаково своя, зрозуміла і люба всім повітам, губерніям та селам, мовою літературною, мовою школи і інтелігентного товариства”⁶⁸.

Тут простежується ще й спільність із хорватами, в яких культурну розрізненість на початку XIX ст. теж зумовлювала тривала політична ізоляція з огляду на державну розрізненість (Габсбурзька монархія, Османське царство, Дубровницька республіка, Венеційська республіка). У хорватів, як і в українців, окремі частини етнічного простору були доволі самостійними культурними осередками, які витворили свої літературні мови. У хорватському Саборі (парламенті) на початку XIX ст. офіційною мовою була латинська, подібно як в Галицькому сеймі – німецька. Представникам хорватського національного відродження вдалося запровадити хорватську мову як офіційну в усіх хорватських землях. Принагідно зазначимо, що вони це зробили цілком не знецінивши багатой літературної спадщини кайкавської та чакавської

мов, про що яскраво свідчить витворена цими мовами вже у XX ст. багата література.

Відтак є зрозумілими міркування І. Франка, висловлені у статті “Говоримо на вовка, скажимо і за вовка”, де він турбується про збереження багатой спадщини українських діалектів, високо оцінюючи їх різноговіркові елементи: “Народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися. Ані знівечити, ані замазати тих відтінків не можна, та й чи треба. Аджеж се не жадне крадене добро, а здобуття дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на пожиток цілоти”⁶⁹.

Як бачимо, у Хорватії та в Україні, була здавна принципово однаковою цінність всіх говірок як виявів різнобічності літературної та народної творчості. Однак, на відміну від діячів хорватського національного відродження, І. Франко відсунув питання єдності літературної мови на майбутнє, оскільки вважав, що для створення єдиної мови на всій Україні тоді ще не було політичних передумов. Ось як він писав про це: “Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями та галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до поладження одного дуже важливого питання – буду-

щої єдності і одноцільности нашої літературної мови, будущої, повторюю, бо тепер ми ще її не маємо і задля звісних, дуже важних причин мати не можемо”⁷⁰.

Сербські землі протягом свого історичного розвитку теж входили до складу двох різних держав – Габсбурзької монархії та Османського царства. Там, щоправда, не було сформованих за регіонами кількох літературних мов, як це було у хорватів, зате конкурували згадані вище мовні різновиди *слов’яно-сербська; народна мова; церковнослов’янська на східнослов’янській основі*⁷¹. Отже, можна помітити певну схожість із Галичиною (язичіє – народна мова).

Перейдемо до другого важливого питання – вирішення правописних проблем. У Сербії в першій чверті XIX ст. В. Караджич очолив боротьбу за утвердження єдиної сербської літературної мови на народній основі та нового фонетичного правопису. Духовним творцем цієї реформи став учитель Вука Караджича, видатний словенський учений В. Копітар⁷².

Погляди В. Копітара і В. Караджича в цьому питанні були відомі й зрозумілі І. Франкові. З огляду на успішний перебіг реформи правопису у Сербії, а також через відомий українському вченому досвід інших слов’ян, він цілком слушно констату-

вав, що в своїх починаннях видавати книжки народною мовою українці в Галичині у 20–30-х роках XIX ст. не були самотніми – вони наслідували приклад “поляка Ходаковського, словака Коллара, серба Караджича, українців Цертелева й Максимовича”⁷³. Такою ж була позиція “Руської Трійці” щодо питань розвитку української мови і проблем української абетки, спільної для всіх українців, у Галичині, яку в праці “Азбука і abecadlo” (1836)⁷⁴ виклав М. Шашкевич. Принагідно зазначимо, що праці “Руської Трійці” друкувалися в Будимі саме у сербській друкарні.

Висвітлюючи боротьбу за фонетичний правопис у Галичині в середині XIX ст., І. Франко щоразу підкреслював роль “Русалки Дністрової” у відмові від старої писемної традиції: “Русалка Дністровая”, хоть і який незначний її зміст, які неясні думки в ній висказані, була для свого часу явищем наскрізь революційним. Бо зважимо лишень, що становило головну суть тодішнього руху в нас! Передовсім традиція церковна... Відтак традиція язикова, котра згори осуджувала все написане не по-церковному і не церковним правописом. Оперта на тих двох авторитетах, мусила література стати кастовою, зректися всякого поступу, всякої критики, всякої жвавішої мислі... А “Русалка Дністровая” якраз ударила від одного маху на всі

три точки... бо навіть у письмі і правописі відбігла від старої традиції”⁷⁵.

І. Франко раз у раз знову покликається на приклад В. Караджича, який, “видавши збірку сербських народних пісень, видавав також граматику сербського язика і усталив для того язика новий фонетичний правопис”⁷⁶.

За словами І. Франка, “примір Вука в Сербії впливав на молоде покоління галицько-руських письменників”⁷⁷. Як зазначає О. Мишанич, І. Франко мав на увазі насамперед правопис “Русалки Дністрової”⁷⁸.

Коментуючи цей період національного пробудження українців, з огляду на демократизацію їхньої культури та інших слов'янських культур, І. Франко підкреслював, що, за відмінних і однаково важких соціальних обставин у Росії і Галичині, “нове письменство українсько-руське довгий час мусило йти різними дорогами, інколи блудити манівцями, поки тут і там не почало будитися почуття єдності не тільки вже етнографічної, але й національної і літературної, поки століттями наложені різниці освіти, уподобань і традицій літературних через пильні студії над народністю і давнішою літературою, через пильне черпання із спільних нам криниць загальнолюдської освіти і цивілізації не почали помалу вирівнюватися...”⁷⁹.

Здійснене порівняння свідчить про подібність чинників розвитку принципів написання в сербів та українців.

Наведемо ще кілька спільних рис в історії розвитку української і сербської орфографії. Із самих початків існування і українська, і сербська орфографічні системи будувалися на кирилиці. Для порівняння: хорвати використовували переважно латинську графіку⁸⁰.

Для середньовіччя характерне намагання позбутися новачій в українських і сербських церковних службових книгах під болгарським впливом, з огляду на реформу Трновського патріарха Євфимія⁸¹.

Вже у новітні часи водночас і в Україні, і в Сербії⁸² схилилися до написання за фонетичним принципом. Це в Україні – “Енеїда” І. Котляревського (1798), граматика О. Павловського (1818), у Сербії – “Писменица сербскога іезика”(1814) В. Караджича, збірки виданих ним народних пісень.

У 1868 році в Сербії нова орфографія сербської мови була офіційно затверджена в усій країні, а в українських виданнях, зокрема у Галичині, і далі панувала правописна невпорядкованість⁸³, тут дотримувалися далекого від народної мови способу написання. Серед учених не припинялися дрібні суперечки з приводу використання тієї чи іншої

літери, які не лише шкодили розвиткові мови й літератури, а й ускладнювали культурну і політичну ситуацію в цьому регіоні.

Уболіваючи за український правопис, І. Франко як письменник і лінгвіст, який мав щодо правопису власну чітку позицію, у полеміках з етимологами опирався на досвід подібної ситуації в Сербії, аналізував дискусії В. Караджича з противниками його принципів орфографії та графіки⁸⁴, стежив за його полемічною діяльністю з цього приводу⁸⁵.

Безцінним для І. Франка як лінгвіста був досвід у цих питаннях В. Ягича, його плідна діяльність, пов'язана з вирішенням правописних проблем у хорватів, його підтримка фонетичних принципів написання, за які послідовно виступав І. Франко. Принагідно зазначимо, що попередньо В. Ягич схилився до етимологічного принципу орфографії⁸⁶.

У праці “Етимологія і фонетика” І. Франко навів вагоме міркування В. Ягича, висловлене на користь фонетичного правопису: “Якби мене хтось запитав, який правопис кращий, то я, без сумніву, відповів би: той яким користується більшість. Тільки з такого практичного погляду треба підходити до орфографії. Немає таких принципових незгод, яких не можна було б вирішити: а так само немає такого правопису, який би був у всіх моментах

послідовним. Особисто я за фонетичний правопис і то не заради принципу, а з практичних міркувань, з необхідності сербсько-хорватського єднання; думаю, однак, що ми в цьому напрямі вже пішли досить далеко і не маємо потреби порушувати закони, тверді, встановлені Вуком і Даничичем”⁸⁷.

Коментуючи це висловлювання свого високоповажного вчителя, І. Франко, писав: “Ці слова проф. Ягича відразу рішають справу на користь фонетики. За нею промовляють два найважливіші практичні згляди: конечність літературного і національного єднання галицьких русинів з українцями”⁸⁸.

Останній спільний момент у розвитку мов сербів і українців, який розглянемо, – відхід від церковнослов’янської мовної традиції. Як відомо, літературним мовам цих народів на народній основі передували етапи, коли визначальними в їхньому поступальному розвитку були саме церковнослов’янські ідіоми.

І. Франко відзначав важливу роль церковнослов’янщини в історії багатьох слов’янських мов, возвеличив слов’янських апостолів Кирила і Мефодія, підкреслюючи, що вони були “не тільки першими слов’янськими, а й першими всеслав’янськими письменниками: не тільки болгари, серби, руси, панонці, але також чехи і поляки знали і читали їх книги на тій самій мові”⁸⁹.

Не оминув цей дослідник увагою і функції церковнослов’янських ідіомів у мовній, літературній і культурній практиці “южнорусів” і “великорусів” у XVIII ст.⁹⁰ Церковнослов’янський чинник, як зазначав І. Франко, виконував особливу роль у цей же період у розвитку сербської мови з огляду на поширення в Сербії книг московського та київського центрів із Росії–України, завезених на прохання сербського митрополита М. Петровича⁹¹, та через діяльність серед сербів вихідців з України–Росії – вчителів Е. Козачинського і М. Суворова.

Східнослов’янський вплив на сербську мову теж не залишився поза увагою І. Франка. Він згадує про приїзд до сербів, зокрема, “вихованця Києво-Могилянської академії українця Козачинського”, який “на зазив сербів переходить з деякими товаришами до Воєводини, заводить там “слов’янські школи і навіть пише для них шкільні драми з сербської історії”⁹².

І. Франко перелічує прізвища інших українських вчителів – теж “вихованців Київської академії: Казуновського, Климовського, Шумиляка, Левандовського, Минацького, Залуського”, які в той період перебували у Сербії⁹³. Ці імена варто запам’ятати, щоб мати можливість доповнити ними

перелік українців, які дали значний внесок у розвиток українсько-сербських культурних взаємин.

Діяльність шкіл, в яких використовувалися граматики М. Смотрицького, Л. Зизанія та ін., справедливо вважається у сербів періодом, коли в сербській освіті, а значною мірою і в світських колах церковнослов'янську мову сербської редакції (сербськослов'янську), яка продовжувала середньовічну традицію, було замінено церковнослов'янською на східнослов'янській основі. Людям, що володіли сербськослов'янською, церковнослов'янська на східнослов'янській основі була тоді доволі зрозумілою, тому незабаром вона стала мовою церкви й почала домінувати у школі. Підкреслимо, що в свідомості сербів та їхній мовній практиці у XVIII ст., як уважає німецький славіст А. Кретшмер: “Цей факт не усвідомлювався як заміна однієї мови іншою, а лише як прийняття ще одного варіанту тієї самої широко поширеної мови, що веде до об'єднання з усією культурною традицією *Slaviae Orthodoxae*”⁹⁴.

Під впливом церковнослов'янської мови на східнослов'янській основі на теренах Сербії було створено вже згадану вище “слов'яно-сербську” мову. Саме цією мовою виголошувалися проповіді зазначених вище східнослов'янських вчителів М. Суворова, Е. Козачинського та інших, нею вони

писали і ставили на сцені шкільні драми. Не можна не процитувати з цього приводу відомого сербського вченого Й. Скерлича: [у XVIII ст.] “Слов'яно-сербська мова стала розмовною мовою вищих верств”; “слов'яно-сербська перейшла не лише в літературу, а з церкви, шкіл і книг вона почала переходити в народ і до інтелігенції, особливо до учнів і тих, хто здобував освіту, вони почали вживати її як живу мову”⁹⁵.

У Сербії саме церковнослов'янські ідіоми стали головною опорою для всіх мовних різновидів у ситуації, пов'язаній з розвитком літературної мови, і головним чинником, який забезпечував взаємодію хоча і близькоспоріднених, проте таких різних мовних різновидів.

Церковнослов'янізми у поєднанні з шумадійсько-воєводинськими й іншими народними сербськими елементами⁹⁶ були характерні для мови сербської журналістики (її появу засвідчили періодичні видання “Сербська новина” (1792) та “Славно-сербське ведомости” (1792)) і мови деяких творів тогочасних сербських письменників: З. Орфеліна, Й. Раїча, Д. Обрадовича. Зрозуміло, таке поєднання різних лексичних шарів у мові художньої літератури та публіцистики в той час ще не було внормоване і впорядковане.

Подібно в писемній практиці Галичини, навіть у другій половині XIX ст., використовувалося церковнослов'янізми, які були в основі “язичія”. Щоправда дослідники мови галицької преси того часу вважають цей мовний різновид гальмом для розвитку мови галицької періодики⁹⁷.

І. Франко, характеризуючи мову сучасної йому преси, схилився саме до мовної концепції В. Караджича, цілком слушно міркуючи, що мова, щоб відповідати рівню розвитку суспільства, має збагачуватися новими термінами і висловами, що виникають у процесі розвитку цивілізації⁹⁸.

З огляду на це, І. Франко приділяв велику увагу проблемі церковнослов'янізмів у період утвердження і стабілізації мови на народній основі. Так, він вказував на правомірність відходу сербів від церковнослов'янської мовної традиції, підкреслюючи доцільність починань В. Караджича та інших реформаторів слов'янських мов, оскільки “...і серби, і болгари, і русини так само чули, що [церковнослов'янська] не їх жива мова. І при всій підмальовці церковщини на лад своїх діалектів не переставали бачити в ній спеціальну мову церкви і книг церковних, так само як се було в Польщі, Угорщині, Німеччині і др. з латиною...”⁹⁹.

Зважаючи на це, вчений підкреслював значення народної творчості в становленні української літе-

ратурної мови на народній основі. Саме завдяки фольклорним творам, на переконання Івана Франка, український народ “не затратив своєї національної окремішності”, а “в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі...”, – так висловився він у статті “Хуторна поезія П. А. Куліша”¹⁰⁰.

Це ж характерне для мовної концепції В. Караджича, який уважав найвідповіднішою діалектною базою для сербської мови мову народних пісень та усної народної творчості. Вона стала для цього лінгвіста зразком, з огляду на велику цінність її мовного виразу. Підкреслимо, що мова фольклору за своєю природою була достатньо опрацьованою й, з огляду на його значне територіальне поширення фольклору в регіоні, певною мірою наддіалектною. Принагідно нагадаємо, що збирання, редагування та видання творів фольклору становило важливу складову наукового життя і самого І. Франка, і В. Караджича¹⁰¹.

При цьому не можна не брати до уваги того, що фольклорна мова того часу і в Сербії, і в Галичині не містила достатньої кількості засобів, щоб задовольнити всі сфери життя тогочасного суспільства. З цього приводу правильно міркував відомий учений Ю. Шевельов: “...Церковнослов'янська мова,

позиченням чи калькуванням, увібрала в себе величезні скарби давньо-грецької абстрактно-філософської чи богословської мови, – а ледве чи яка в світі народна мова може такими скарбами похвалитися”¹⁰².

Який вихід був із цієї ситуації в сербів, які шляхи для розвитку їхньої мови? Через відсутність власних лексичних ресурсів сербська мова дуже швидко почала поповнюватися турцизмами (для В. Караджича і його послідовників турцизми не були чужими словами, оскільки належали народній мові). Їм надавалася перевага перед церковнослов'янізмами і східнослов'янізмами, мадяризмами, романізмами, германізмами. Проте сербська мова на народній основі з самого початку свого існування потребувала не лише турцизмів. Вони, зважаючи на відмінності у традиціях і розвитку східної (орієнтальної) та європейської цивілізацій, не витіснили інших запозичень у головних сферах, що особливо стосувалося абстрактної лексики. Тому сербська мова почала поповнюватися чужими словами (германізмами, англіцизмами, романізмами тощо). До неї повернулися і східнослов'янізми, і церковнослов'янізми, що бачимо вже і в Караджичевому перекладі “Нового заповіту”.

Таким чином, в історії цієї мови, як і “в історії української літературної мови, раз у раз хвиля

боротьби з церковнослов'янізмами змінюється протилежною хвилею. Кожна з них має свої конкретні суспільно-історичні причини... Але вже сам факт постійного відновлення церковнослов'янізмів у літературній мові говорить, що вони в ній не випадковість, не чиясь індивідуальна примха, а глибокий органічний складник. На першому-ліпшому прикладі легко пересвідчитися, як збідається літературна мова, особливо в царині абстрактної лексики, коли з неї усунути церковнослов'янізми”¹⁰³.

З ДУМКОЮ ПРО ДОЛЮ УКРАЇНИ

В історичному та культурологічному розвитку української мови та сербської і хорватської мов є чимало спільних рис. І українці, і серби, і хорвати тривалий час докладали значних зусиль, щоб упорядкувати мову – цю важливу складову громадського і культурного життя народу.

Кожному з цих народів довелося діяти в складних геополітичних умовах географічної роз'єднаності і культурної відокремленості. І боротьба за створення літературної мови означала для них не лише бажання впорядкувати цю форму літературного та громадського життя, унормувавши й збагативши її, визначити головні функції, істотні для всіх стабільних у розвитку мов (наприклад, німецької, французької, російської, польської), – це була форма боротьби за національну незалежність, самовизначення і водночас – за культурне і політичне об'єднання народів.

Наведені у цій книжці роздуми І. Франка про долю української мови, екскурси в її минуле, міркування про сучасне, полемічні висловлювання щодо тих чи інших питань мовного розвитку в Україні є в тісному зв'язку з важливими лінгвістичними проблемами, які вирішували інші народи, зокрема, південні слов'яни. І. Франко переконливо

доводив: те, що виникає на одному національному ґрунті і відповідає потребам одного народу, зумовлює або прискорює поступальний розвиток усього суспільства.

Теоретично опрацювавши і критично розвинувши слов'янську ідею, визначивши в ній те, що відповідає геополітичним інтересам усіх слов'ян, у тому числі українців, І. Франко розкрив особливості мовного розвитку південних слов'ян, зіставив у ньому спільні чинники, виявив досвід, який могли використати українці, розв'язуючи невирішені лінгвістичні питання, зокрема, ролі церковнослов'янських мов у розвитку літературної мови, створення єдиної мови на народній основі, з'ясування правових проблем тощо.

Таким чином, слав'янська проблематика, пов'язана зі сербами і хорватами, на яку ми натрапили в мовознавчих працях І. Франка, значною мірою пов'язана з тими загальносуспільними проблемами, які свого часу довелося вирішувати українцям.

Щодо стосунків Івана Франка і Ватрослава Ягича, зазначимо, що без сумніву, В. Ягич мав великий вплив на зростання І. Франка як дослідника слов'янської проблематики, був керівником його успішно захищеної докторської дисертації, друкував його праці, писав на них рецензії.

З другого боку, маємо сміливість констатувати, що саме І. Франко своїми численними фаховими науковими студіями та чіткою позицією громадянина переконливо підтвердив В. Ягичеві українську окремішність, чим певним чином змінив його попередні погляди на українські проблеми.

¹ *Ковалик І. І.* Наукова лінгвістична проблематика в працях Івана Франка // Іван Франко. Статті, матеріали. – Київ, 1965. – Вип. 12. – С. 113; *Панько Т. І.* Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. – Львів, 1992. – С. 5–11.

² *Галенко І. Г.* Іван Франко і деякі питання загального мовознавства // Іван Франко і питання мовознавства. – Львів, 1983. – Вип. 13. – С. 11–20.

³ *Сербенська О.* Мовна комунікація: практика і теоретичні засади Івана Франка // Записки НТШ. – Львів, 2003. – Т. ССXLVI. – С. 321.

⁴ *Панько Т. І.* Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. – Львів, 1992. – С. 7.

⁵ *Панько Т. І.* Мова і нація... – С. 32.

⁶ Лист проф. В. Ягича // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1982. – Т. 35. – С. 411.

⁷ Існують припущення, що зі словенцем Матисю Мурком І. Франко познайомився у Львові під час відвідин цим славістом Галичини 1889 р. Зазначимо, що М. Мурко високо оцінював наукові здобутки Франка, схвально відгукувався і про часопис “Жите і Слово”, який регулярно одержував від українського вченого. Словенський славіст, зокрема, писав про це в листі до Франка від 12.02.1894 р.:

“Вдячний Вам за книгу про Вишенського. Якщо не напишете про неї Ягичу, зроблю це я, хоч у мене обмаль часу. Переглядаю іноді Ваше “Жите і Слово”, яке мені подобається, і дуже радий тому, що Ви все ж маєте змогу видавати такий серйозний журнал” (*Hamm J. Vatroslav Jagić s Poljaci // Rad JAZU. – Zagreb, 1951. – Knj. 282. – S. 94.*)

⁸ Нам відомо, що цей сербський славіст (докторську дисертацію про творчість Доситея Обрадовича захистив 1907 р. у Відні), а також музикознавець (дослідник давньої сербської музичної спадщини) і фольклорист, високо цінував І. Франка як науковця. Як зазначає Н. Р. Коваль, у листі до українського вченого Т. Остоїч, який цікавився народними піснями російського походження в сербських церковних книгах і збірниках XVIII ст., звертається до І. Франка як до видатного авторитету з проханням з’ясувати, “...коли ті російські пісні дійшли до нас, сербів, чиї вони... Видно по всьому, що це інтересна тема про близькість сербської і російської – а ще більше українсько-російської літератури” (див.: *Коваль Н. Р.* Іван Франко і сербська література // Проблеми слов’янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 41. – С. 25).

⁹ Дружні стосунки склалися в І. Франка з А. Брюкнером. Про близькі контакти цих учених, про зв’язки А. Брюкнера з південними слов’янами свідчить листування І. Франка і А. Брюкнера, а також листи Брюкнера до В. Ягича. Зокрема, у недатованому листі (написаному близько 1908–1909 р.) до В. Ягича, після відвідин І. Франка у Львові, А. Брюкнер із захопленням і подивом висловлювався про безмежну Франкову працездатність, навіть у години важкої недуги: “Франко – дивак, я розмовляв з нещасним у Львові, ця зустріч була надзвичайно важкою, як ніколи раніше, фізично він інвалід, не

може рухати руками, вони зовсім викривлені в суглобах – жаклива трагедія! І при цьому він говорив про те, що має намір видати!” (Цит. за: *Hamm J. Vatroslav Jagić i Poljaci // Rad JAZU. – Zagreb, 1951. – Knj. 282. – S. 86*). Принагідно зазначимо, що сам Франко про свою хворобу і стан у листі до А. Брюкнера (лист німецькою мовою від 25.11.1910, який учений диктував синові Андрію) писав так: “Моїй хворобі двох рук, від якої я страждаю вже три роки, немає рівних в медицині з огляду на те, що на здорових кінцівках утворюється велика кількість невидимих наростів, які поступово стають м’якими. Цю хворобу супроводжує жаклива можливість, яка відкриває шлях для звукових і частково зорових галюцинацій. За ці три роки я пережив жахи і явлення зі світу духів...” (Там само. – S. 89).

¹⁰ *Мишанич О.* Вук Караджич і Україна // З минулих літ. – Київ, 2004. – С. 17.

¹¹ Зокрема, відомо про поїздку І. Франка з М. Павличком до Белграда 1894 р., про яку йдеться в короткій замітці вченого “Українська пісня в Сербії” (*Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1981. – Т. 32. – С. 17–18). З біографії І. Франка довідуємося, що 1908 р. він перебував на лікуванні в хорватському містечку Ліпик.

¹² Узагалі В. Ягич протягом усієї своєї наукової діяльності серед інших слов’янських мов та культур значний інтерес приділяв українській мові та культурі (за традицією, яка виходила ще від Ф. Миклошича, що ввів до своєї порівняльної граматики український матеріал, виокремивши його від російського, Ягич теж використовував термін “малоруська”). Про це свідчить велика Ягичева праця “Энциклопедія славянскої филології под редакцією акад. В. Ягича. Вып. 1” (Ст.-Петербург,

1910). У ній він подав матеріал про наукову та громадську діяльність низки вчених українського походження: історика та письменника М. Костомарова, мовознавців П. Лавровського та О. Потєбні, фольклориста та історика М. Максимовича, філологів Я. Головацького та О. Огоновського тощо, а також навіть граматики та лексикографічні праці українських лінгвістів. Серед великого числа українських учнів В. Ягича був і І. Свенціцький, завідувач кафедри слов’янської філології Львівського університету імені Івана Франка.

¹³ *Кисілевський К.* Наукові праці Івана Франка // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1957. – Т. 166: [Збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин І. Франка]. – С. 143.

¹⁴ Тут і далі цит. за листами І. Франка до дружини М. Драгоманова 1889–1892 рр. // *Франко І. Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 49. – С. 196–387.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ У Відні в цей час перебувало чимало українців: студентів, депутатів, чиновників, робітників. В останній чверті XIX ст. їх було приблизно 3000 осіб (*Sydorčuk T.* Die Ukrainer in Wien // Österreichische Osthefte. – 2000. – Jg. 42. – Н. 3–4. – S. 457–482). Ще з 60-х років XIX ст. у Відні існували культурні об’єднання українців: 1864–1865 – “Общество св. Кирила і Методія”, 1868–1945 – студентське об’єднання “Січ”; у 70-ті роки XIX ст. на нього мав вплив М. Драгоманов. Крім того, там існувала і греко-католицька парафія св. Варвари (*Бідер Г.* Історія вивчення української мови в Австро-Угорщині 1848–1918. Віденський та Грацький університети // *Ucrainistica. – Кривий Ріг, 2004. – 43 с.*).

¹⁷ *Кравченко О.* До історії взаємин українських науковців з чужиною // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1987. – Т. 205. – С. 526.

¹⁸ Лист Франка до М. Драгоманова від 20.06.1893 // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 409.

¹⁹ *Кравченко О.* Особисті зв'язки Івана Франка з чужинцями // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1968. – Т. 184. – С. 94.

²⁰ *Кораблев В.* Памяти академика И. В. Ягича: К десятилетней годовщине со дня его смерти (1836–1923) // Труды Института Славяноведения АН СССР. – Москва, 1934. – Т. 2. – С. 346.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ *Jakóbiec M.* Iwan Franko i Vatroslav Jagić // *Slavia orientales.* – Warszawa, 1959. – Roc. VIII. – Nr 2/3. – S. 69.

²⁵ *Студинський К.* Спогади. Рукопис статей: на філологічному відділі у Відні від 1.11.1890 по кінець 1893 р. // Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 11. – С. 3.

²⁶ *Jagić V.* [Рец.:] // *Archiv für slavische Philologie.* – Berlin, 1896. – Bd. 18. – S. 301–302. – Рец. на кн.: *Франко І.* Іван Вишенський та його твори. – Львів, 1895. – VII, 536 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 21–30).

²⁷ Документи к истории славяноведения в России (1850–1912) / Под Б. Д. Грекова. – Москва; Ленинград: АН СССР, 1948. – С. 328.

²⁸ Принагідно зазначимо високу оцінку Франкового часопису і в “Енциклопедії слов'янської філології” за ред. акад. В. Ягича: “И в хорошем галицком журнале

д-ра Ивана Франка “Жите і слово”, прекратившем к сожалению очень рано свое существование, Драгоманов напечатал несколько вещей литературного содержания” (див.: *Энциклопедія славянської філології* под редакцією акад. В. Ягича. Вып. 1. – Ст.-Петербург, 1910. – С. 865).

²⁹ *Энциклопедія славянської філології* под редакцією акад. В. Ягича. Вып. 1. – Ст.-Петербург, 1910. – С. 65, 867).

³⁰ *Кравченко О.* Особисті зв'язки Івана Франка з чужинцями // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1968. – Т. 184. – С. 95.

³¹ Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменської праці, 1874–1917 // Літературно-науковий збірник. – Львів: НТШ, 1914. – С. 30.

³² Цит. за: *Hamm J.* Vatroslav Jagić i Poljaci // *Rad JAZU.* – Zagreb, 1951. – Knj. 282. – S. 86.

³³ *Ibid.* – S. 89

³⁴ Див. лист В. Ягича до Нахтігала (Ljubljanski zvon. – 1915. – Nr 43. – S. 471).

³⁵ *Jakóbiec M.* Iwan Franko i Vatroslav Jagić // *Slavia orientales.* – Warszawa, 1959. – Roc. VIII. – Nr 2/3. – S. 73.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Некролог підготував І. Панькевич і опублікував у 37 томі “Архіву...” (Archiv..., 1920. – Bd. 40. – S. 265–268).

³⁸ *Франко І.* Поступ славістики у Віденському університеті // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1976. – Т. 31. – С. 7–10. – (Уперше надрукована: “Жите і Слово”. – 1897. – Т. 6, кн. 1. – С. 81–84).

³⁹ Франко І. Апокрифи есхатологічні (Львів, 1906) // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 7–10.

⁴⁰ Франко І. Archiv... і нова зміна в його редакції // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1909. – Т. 47, кн. 7. – С. 101–111.

⁴¹ Festschrift u slavu Vatroslava Jagića. – Berlin, 1908. – S. 644–655.

⁴² Франко І. [Рец.] // Denkschriften der kaiserlichen Akademie. – Bd. 42. Wien: 1893; Житє і Слово, 1895. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 474–476. – Це рецензія на працю Jagić V. “Slavische Beiträge zu den biblischen Aposgruppen”.

⁴³ Франко І. Я. Апокриф о Адамі // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1981. – Т. 29. – С. 440.

⁴⁴ Франко І. Я. Зібрання творів. У 50 т. – Київ, 1976–1986.

⁴⁵ Листи Ватрослава Ягича до Івана Франка / Інститут літератури імені Т. Шевченка. Відділ рукописів і текстології. – Ф. 3. – № 1614, 1620, 1632, 1635.

⁴⁶ Дзензелівський Й. О. Проблематика листів Івана Яковича Франка до Ватрослава Ягича // Іван Франко – письменник, мислитель, борець за дружбу між народами (тези конференції). – Івано-Франківськ, 1986. – С. 107–108.

⁴⁷ І. Франко. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т. 50. – С. 409, 406, 430, 388.

⁴⁸ Кравченко О. До історії взаємин українських науковців з чужиною // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1987. – Т. 205. – С. 509–537.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ І. Франко. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 248.

⁵¹ Jagić V. Das Verhältnis der altkirchenslavischen Übersetzung zu diesen Texten // Archiv für slavische Philologie. – Bd. 35. – Berlin, 1914. – S. 51.

⁵² Кисілевський К. Наукові праці Івана Франка // Записки НТШ. – Львів, 1957. – Т. 166. – С. 144.

⁵³ Франко І. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 74.

⁵⁴ На іллірійців особливо сильно впливали діячі чеського і словацького відродження. Зокрема, в праці “Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер” І. Франко пише, що Я. Коллар розіслав свою працю “O literarneje vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slavskými”, опубліковану в словацькому часописі “Hronka. Podtatranská zabavnice” (1836), “любителям слов'янщини в різних краях”, серед яких були і хорват Гай, і серб Павлович, зазначаючи при цьому, що “серби і хорвати поквапилися зараз перекласти сю розправку, вона вийшла цього ж 1836 р. по-сербськи і по-хорватськи” (Франко І. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 59–60). Принагідно зазначимо, що ця праця Я. Коллара була опублікована цього ж року в трьох номерах (29, 30, 31) іллірійської хорватської газети “Danica” під назвою: “O slovstvenoj uzajemnosti medju kolěni i narěčji slavenskimi od Ivana Kolara”.

⁵⁵ За використання слов'яно-сербської мови висловлювався, зокрема, глава сербської церкви митрополит Стеван Стратимирович. Слов'яно-сербська мова називалася порізно: “славенська” (єпископ Парфеній Павлович та митрополит Павло Ненадович, 1760), “славеносербська” (Христовор Жефаравич, 1741), “іллірічесько-славеносерб-

ська” (Костянтин Філіппіді, 1773) тощо – на відміну від просто сербської (Стеван Раїч, 1793).

⁵⁶ *Васильєва Л.* Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан. – Львів, 2002. – С. 52–55. – Болгарська дослідниця Л. Дашкова вважає, що жанрова стабільність, яка панувала на сербських теренах, зумовлена насамперед релігійним спрямуванням писемної сербської культури: *Дашкова Л.* Почеси розвоја књижевног језика код православних јужних Словена // Научни састанак слависта у Вукове дане. – 1996. – Кн. 25/2. – С. 31–41.

⁵⁷ *Грицкат И.* У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика // Зборник за филологију и лингвистику. – 1966. – Књ. 9. – С. 55–67.

⁵⁸ Цит за: *Толстой Н. И.* Литературный язык у сербов в конце XVIII – начале XIX века. // Национальное возрождение и формирование литературных языков. – Москва: Наука, 1978. – С. 312.

⁵⁹ *Франко І.* Говоримо на вовка, скажімо і за вовка // Зоря. – 1891. – Ч. 18. – С. 358.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Gaj Lj.* Proglas. – 1836. – 12 pros. – 2 s.

⁶² *Франко І.* Слов’янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер... – С. 61.

Ріст національної самосвідомості словенців і розвитку літератури словенською мовою зумовили необхідність створення для всіх областей Словенії єдиної літературної мови. 50-ті роки XIX ст. характеризувалися двома тенденціями стабілізації літературної норми. Перша тенденція – слов’янізації (хорватизації, з елементами богемізації за хорватським зразком) словенської мови – під впливом

значених вище ідей іллірійців (цю тенденцію підтримував Ф. Миклошич) – не була успішною. Невдовзі перемогу здобув напрям, який становив “найкращу форму консолідованої словенської норми, що містила в собі етимологічно виправдані (південно) слов’янські елементи” (див.: *Sesar D.* Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika. – Zagreb, 1996. – С. 123). У 50-ті роки XIX ст. робилися і перші спроби створити нормовану літературну мову, яка б відображала особливості живих македонських говірок. Тоді ще йшлося не про окрему літературну мову македонців, яка сформувалася пізніше, а єдину літературну мову на народній основі, зрозумілу для всіх слов’ян Македонії і Болгарії.

⁶³ *Корнієнко Н. П.* Иван Франко – мовознавець // Жовтень. – 1956. – № 9. – С. 74.

⁶⁴ *Франко І.* Слов’янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер... – С. 64–65.

⁶⁵ *Франко І.* Етимологія і фонетика в южноруській літературі // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 154; *Франко І.* Азбучна війна в Галичині // Там само. – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 564–568, 585–586; *Франко І.* Історія української літератури. Частина перша // Там само. – Київ, 1983. – Т. 40. – С. 332, 338, 339.

⁶⁶ *Панько Т. І.* Мова і нація... – С. 89.

⁶⁷ *Франко І.* З останніх десятиліть XIX в. // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 510.

⁶⁸ *Франко І.* Наше літературне життя в 1892 р. // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 9.

⁶⁹ *Франко І.* Говоримо на вовка, скажімо і за вовка // Зоря. – 1891. – Ч. 18. – С. 358.

⁷⁰ *Ibid.* – С. 357.

⁷¹ *Васильєва Л.* Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан. – Львів, 2002. – С. 52–55.

⁷² Він, крім усього, представляв у південнослов'янському регіоні політичні погляди Австрійської монархії, що полягали насамперед у тому, аби південні слов'яни пов'язували своє майбутнє лише з Австрією.

⁷³ *Франко І.* Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 111.

⁷⁴ *Шашкевич М.* Його твори і значення для Галицької Русі / За ред. Я. Вербицького. – Львів, 1923. – С. 17, 22.

⁷⁵ *Франко І.* Критичні письма о галицькій інтелігенції // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1980. – Т. 26. – С. 90.

⁷⁶ *Франко І.* Азбучна війна в Галичині // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 563.

⁷⁷ *Франко І.* Літературне життя полудневої Русі і Ян Коллар // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 46.

⁷⁸ *Мишанич О.* Вук Караджич і Україна // З минулих літ. – Київ, 2004. – С. 7–22.

⁷⁹ *Франко І.* Літературне життя полудневої Русі і Ян Коллар // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 42.

⁸⁰ Хорвати використовували і глаголицю, і кирилицю, але перевага надавалася латинській графіці. Розвиток їхньої графічної системи відбувався з урахуванням спочатку етимологічного, а потім – фонетичного принципу. З кінця XIX ст., з огляду на уніфікацію і створення єдиної сербсько-хорватської мови, було прийнято фонетичний принцип написання.

⁸¹ Значимо, що наприкінці XIV – на початку XV ст. Костянтин Філософ робив спробу повернути сербський правопис до початкового варіанту, щоб “зберегти віру”, тобто ідентичність найдавніших церковних текстів. Ця реформа, яку він намагався обґрунтувати в трактаті “О письменех”, вимагала повернення до старих часів вірності грецьким і староболгарським джерелам. Однак перебудова не спростила, а, навпаки, заплутала правопис. В українських монастирях ці впливи поширилися у другій половині XV ст. Зокрема, їх поширював високодостоїнний Григорій Цамблак, утікач із Болгарії, який у цей час перебував в одному з галицьких монастирів.

⁸² А також у Хорватії, з огляду на прийняття школою хорватських вуківців правописної концепції В. Караджича.

⁸³ *Полюга Л. М.* Порівняльна характеристика правописних систем української і сербської мов // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2002. – Вип. 52. – С. 154.

⁸⁴ Д. Живанович справедливо підкреслював, що народною мовою писали і до Караджича, і за його життя (Йован Раїч, Доситей Обрадович, Григорій Терлаїч, Павле Соларич, Лукиан Мушицький, Іван Стерія Попович, Йован Суботич, Джордже Малетич, Никола Бороевич та ін.); боротьба Вука з супротивниками пов'язана насамперед з боротьбою за новий правопис, а не за нову мову, оскільки старою – напівцерковною – у 30–40-х роках XIX ст. уже ніхто не писав.

⁸⁵ До речі, працюючи над своєю “Письмарицею” (граматикою), словником (Српски рјечник истолкован њемачким и латински рјечима...), В. Караджич писав полемічні статті, спрямовані проти нападів на новий правопис, алфавіт, нову літературну мову. “Системно

струнку мову мову “баби Сміляни”, як зневажливо називали пропонувану Вуком літературну мову, він протиставляв мові тих (Видаковича, Кенгелаца та ін.), хто, наче сільські дяки, плугає сербські діалекти зі слов’яно-руською мовою” (див.: *Коць-Григорчук Л.* Вук Караджич – творець сербської літературної мови... – С. 146).

⁸⁶ Див.: *Бідер Г.* Історія вивчення української мови в Австро-Угорщині 1848–1918. Віденський та Грацький університети // *Ucrainistica*. – Кривий Ріг, 2004. – С. 43.

⁸⁷ *Франко І.* Етимологія і фонетика // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 168. – Принагідно зауважимо, що попередньо В. Ягич схилився до етимологічного принципу орфографії. Г. Бідер, зокрема, пише, що, “на думку Ягича, хорвати ще на початку ХХ ст. (під впливом інших слов’янських мов) віддавали перевагу етимологічному принципові орфографії та вкрай повільно й неохоче сприймали фонетичну орфографію В. С. Караджича, засновника сербохорватської літературної мови” (див.: *Бідер Г.* Історія вивчення української мови в Австро-Угорщині 1848–1918. Віденський та Грацький університети // *Ucrainistica*. – Кривий Ріг, 2004. – С. 43.

⁸⁸ *Франко І.* Етимологія і фонетика // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 168–169.

⁸⁹ *Франко І.* Слов’янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер... – С. 55.

⁹⁰ *Ibid.* – С. 55–56.

⁹¹ За постановою Синоду 1724 року, до Воєводини відправили 70 примірників “граматики словенської” М. Смотрицького, 400 примірників “Букваря” Ф. Прокоповича та іншу літературу (див.: *Коць-Григорчук Л.* Вук Караджич – творець сербської літературної мови... – С. 144).

⁹² *Франко І.* Слов’янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер... – С. 56.

⁹³ *Франко І.* Платон Кулаковський. Начало русской школы у сербов в XVIII в. Очерки по истории русского влияния южнославянские литературы // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 35. – С. 197–198.

⁹⁴ *Kretshmer A.* О феномену тзв. Slavia Orthodoxa у контексту історіє словенських стандартних језика // Научни састанак слависта у Вукове дане. – 1996. – Кн. 25/2. – С. 31–32.

⁹⁵ *Скерлић Ј.* Српска књижевност у XVIII веку. – Београд, 1923. – С. 152.

⁹⁶ *Албин А.* Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794). – Нови Сад, 1968. – С. 107.

⁹⁷ *Сербенська О. А.* Роль Івана Франка в становленні і розвитку газетно-публіцистичного стилю української мови // Іван Франко і світова культура... – Київ, 1990. – Кн. 1. – С. 223.

⁹⁸ *Панько Т. І.* Мова і нація... – С. 89.

⁹⁹ *Франко І.* Слов’янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер... – С. 55.

¹⁰⁰ *Франко І.* Хуторна поезія П. А. Куліша // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1980. – Т. 26. – С. 166.

¹⁰¹ “Песнариця” (збірка пісень) започаткувала класичний сербський караджичівський корпус сербських фольклорних текстів. Через рік було видано другу книжку пісень В. Караджича (Відень, 1815). Перша збірка має 108 текстів, друга – 117. Згодом Караджич почав упорядковувати тексти народних пісень, значно доповнивши свою збірку, класифікувавши пісні та розподіливши їх у чотирьох книжках під загальним заголовком “Народні

сербські пісні” (“Народне српске пјесме”). Перші три книжки цієї збірки вийшли 1823–1824 рр. Двома роками раніше побачили світ “Народне српске приповијетке” (“Народні сербські оповідання”).

¹⁰² *Шерех Ю.* Невіддільна спадщина // Єдиними устами. Бюлетень Інституту Богословської термінології та перекладів. – Львів, 1998. – С. 3.

¹⁰³ Там само. – С. 2.

З М І С Т

Іван Франко і слов'янська лінгвістика	3
Іван Франко і Ватрослав Ягич: вплив чи засмовпливи?	7
У колі провідних славістів	23
З думкою про долю України	52

Оригінал-макет підготовано
у відділі автоматизації
НБ ЛНУ імені Івана Франка
Завідувач – Мирослава ДОМАНСЬКА

Комп'ютерна верстка Надія ДИТЮК
Редактор Оксана БОРИС

Підп. до друку 5.09.2006 р
Формат 60х90х32. Обл.-вид. арк. 3,1.
Гарнітура Times New Roman
Наклад 500. Зам. №

Видавничий центр Львівського
національного університету імені Івана Франка
79000, Львів, вул. Дорошенка, 41

Надруковано в друкарні: ВВП “Місіонер”
80300 м. Жовква, Львівська обл.
вул. Василянська, 8

У СЕРІЇ “ДРІБНЕНЬКА БІБЛІОТЕКА”
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ПІДГОТУВАЛА ТА ВИДАЛА
ТАКІ ВИДАННЯ

Чис. 1: Андрій СКОЦЬ
Слово про Івана Денисюка
2000

Чис. 2:
Штрихи до портрета професора Йосипа Кобіва
2000

Чис. 3: Ліна КОСТЕНКО
Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала
2001

Чис. 4: Роман ЛУБКІВСЬКИЙ
Богорівний – бо правдомовний
(*Тарас Шевченко і сучасність*)
2002

Чис. 5: Надія ПІКУЛИК
Ідея українського месіанізму
(*Ларіон Київський і Теодосій Печерський*)
2002

Чис. 6: Любомир СЕНИК
Розкопати Помпеї
2002

Чис. 7: Анушаван МЕСРОПЯН
Українська поезія у вірменських перекладах
2002

Чис. 8: Петро БІЛОНІЖКА

Євген Лазаренко – вчений, педагог, громадський діяч
2002

Чис. 9: Тарас ПАСТУХ

Поетичне мислення Івана Франка
(За збіркою “*Semper tiro*”)
2003

Чис. 10: Богдан ЯКИМОВИЧ

Лев Жемчужников – ювілейна сільветка
(До 175-річчя від дня народження)
2003

Чис. 11: Богдан ТИХОЛОЗ

Ерос versus танатос
(філософський код “Зів’ялого листа”)
2004

Чис. 12: Богдан СТЕЛЬМАХ

Євангеліє від Тараса
2005

Чис. 13: Іван ФРАНКО

Українська література в 1904 році
2005

Чис. 14: Дмитро ЯВОРНИЦЬКИЙ

Україно-руське козацтво перед судом історії
2006

Чис. 15: Людмила ВАСИЛЬЄВА

Південнослов’янська проблематика в мовознавчих
зацікавленнях Івана Франка
2006